

Összefoglaló a „Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben” című konferencia előadásairól

MTA BTK-NEB Vidéktörténeti Témacsoport, MTA Székház, 2015. szeptember 29.

Ö. Kovács József: A föld azé... A leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben. Az előadás két, egymással összefüggő kérdéskörrel foglalkozott. Először, részben az egész kutatócsoport tematikáját érintő jelenségekkel (a „felszabadítás” politikai mítosza és mindennapi valósága), másodszer az előadó saját témáját képező földelkobzás és földosztás új kérdéseket és hangsúlyokat felvető értelmezését tűzte ki célként. Az állítások forrásbázisát elsősorban a kommunista döntéshozói kör belső dokumentációja, a Földművelésügyi Minisztérium, valamint a Bács-Kiskun és a Veszprém megyei községi, járási és megyei szintű iratok információi képezték. Amennyire meghatározó volt a parasztság földéhsége 1945-ben, néhány évvel később annyira jellemzővé vált a fenti módon kialakított földbirtoklás által okozott gond, amely leplezetten, de a kollektivizálás kényszere miatt keletkezett. A kommunista, „szocialista projekt” szempontjából szinte úrbetöltő szerepe lett az éppen aktuális párt- és agrárpolitikának. Az idegen megszálló hatalom, a Vörös Hadsereg és a radikális kisebbséget képező magyar kommunisták érdekeit szolgáló „földreformrendelet” megszületése alapvető politikai és katonai kérdés volt. Az ennek alapján végrehajtott földelkobzás és földosztás a lokális társadalmakban az MKP-diktatúra alapjait teremtette meg. A földreform normáinak nem felelt meg a rendelet, amely elsősorban mint hatalomtechnikai és radikális társadalomátalakítási eszköz értelmezhető egy életszerű megközelítésben. A patológikus szovjetizálás élesapataként viselkedő kommunisták pozíciószerezése és szerepvállalása, befolyása a társadalmi gyakorlatban hegemoniát jelentett már 1945-ben.

Káli Csaba: A közigazgatás mint zsákmány. Kísérlet a közigazgatás politikai átállítására Zala megyében (1945–1946). A háború után létrejött politikai pártok igyekeztek minél több és jobb pozíciót szerezni a közigazgatásban. A legfontosabb beosztásokat (főispán, alispán, polgármester, főjegyző) központilag, a pártközi értekezleteken osztották el egymás között. Zala megyében a Magyar Kommunista Párt - a (politikai) rendőrségen kívül - lényegében semmilyen fontos közigazgatási pozíciót nem kapott és eredendően sem rendelkezett ilyennel. Ez a frusztráció egyre féktelenebb agresszivitást szült az MKP helyi vezetőiben, akik egyre leplezetlenebbül használták fel a politikai rendőrséget hatalmi céljaik elérésében. Zalában először csak 1946-ban, a B-listázás során sikerült komolyabb csapást mérni a kommunistáknak a "rég" közigazgatási karra és ezzel párhuzamosan érdemben növelni befolyásukat a közigazgatásban.

Rigó Róbert: Halálos ítéletek a Kecskeméti Népbíróságon. A Kecskeméti Népbíróság kilenc ügyét vizsgálta, ebből négy kivégzéssel végződött, három esetben első fokon – tehát a helyi népbíróságon, – kimondták a halálos ítéletet, amit a Népbíróságok Országos Tanácsa enyhített, és két ügyben a népügyész halálbüntetést kért a vádlottakra, de elmebetegség miatt felmentették őket. Az egyes ügyek bemutatását követően, a perek forgatókönyvének ismertetése következett. Az akták áttanulmányozása és a korabeli, helyi viszonyok ismerete alapján nagy biztonsággal kijelenthető, hogy a kivégzett és vád alá helyezett emberek jórészt ártatlanok voltak.

Horváth Gergely Krisztián: Az egyházi földek "reformja". A Veszprémi Egyházmegye 1945/46-ban c. előadásában a földosztás plébániai szinten megvalósult gyakorlatát és konfliktusait elemezte. Az egyházi földtípusok ismertetését követően az alapvetően a

Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltárban található források alapján bemutatta a plébániák földigénylésének és kegyúri megváltási törekvéseinek lehetőségeit és narratíváit. Fókuszban a községi földosztó bizottságok által elutasított kérelmek álltak, amelyek az összes ismert, elsőfokon határozattal zárult eset kétharmadát tették ki, szemben az egyharmadnyi támogató döntéssel. A legjellemzőbb, a lokális egyházi szint meggyengítésére stratégiaként működő mechanizmusokat külön is elemezte, példákkal gazdagon illusztrálva ezeket.

Bánkuti Gábor: A szovjet megszállás és a diktatúra kiépülésének egyházi recepciója. Az előadás egy sajátos – egyházi – nézőpontból, az egyes plébániák fennmaradt Historia Domusai-ban (naplószerű plébániai krónika) rögzített „megéléstörténeti” leírásokat hasznosítva tett kísérletet a „kisemberek” frontátvonulással, és a diktatúra kiépülésével kapcsolatos tapasztalatának bemutatására és értelmezésére. Az eseményeket rögzítő plébánosok feljegyzései a múltbéli közösségi tapasztalatok és a jövőre vonatkozó közös várakozások hálóján átszűrt személyes emlékezetek, egyúttal az esetek végtelen sokféleségéről tudósító korlennyomatok. A vizsgálat számos kérdésre választ kínál: Milyen helyzetértékelések, szerepfelfogások bontakoznak ki e krízishelyzet idején keletkezett írásokból? Mit fejeznek ki valójában ezek az iratok? Milyen „kulcsok” szükségesek megértésükhöz? Végül mi az eseményeknek az a történelmi tapasztalata, melyet csak a történeti reflexió fedhet fel?

Czetz Balázs: A szovjet megszállás tapasztalattörténete Fejér megyében. A Vörös Hadsereg alakulatai 1944. december elején érték el Fejér megyét. A harci cselekmények alatt mindkét fél részéről történtek atrocitások, bűncselekmények, amelyeket vagy a hadifoglyokkal, vagy a polgári lakossággal szemben követtek el. A kutatás alapján mégis egyértelműen, dokumentáltan igazolható, hogy Vörös Hadsereg részéről kiemelkedő volt a polgári lakossággal szemben elkövetett visszaélések száma. A háborút követően a megszálló Vörös Hadsereg katonáinak számlájára szintén sok visszaélés írható. Ezen cselekmények egy része a közigazgatási iratok szisztematikus feltárásával is igazolható, dokumentálható. A megyei levéltárak iratanyagának átvizsgálása során új forrás együttesek bevonásával (pl. halotti anyakönyvi adatbázis) ha nem is teljes mértékben, de a korábbiaknál mindenképpen részletesebben elemezhető a megszállás tapasztalattörténete. Ugyanakkor a közigazgatási források esetében a forráskritika szükségessége kiemelten fontos.

Galambos István: Juttatott álmom. Az 1945. évi keszthelyi földosztás vizsgálatának tapasztalatai. A kutatás a következő főbb kérdésekre keresett választ: 1. A keszthelyi tapasztalatok alapján a földosztásra vonatkozó jogszabályok eléggé átgondoltak és kidolgozottak voltak-e? Mennyire érvényesült a jogbiztonság? A Keszthelyi Földigénylő és Földosztó Bizottság, illetve a Zala Vármegyei Földbirtokrendező Tanács betartották-e a rendeleteket, döntéseik mennyire feleltek meg a helyi viszonyoknak? A földosztás végrehajtása során a jogszabályok számos ellentmondására és hiányosságára derült fény. A keszthelyi Alsómalom ügyébe például a helyi, a vármegyei, a regionális és az országos hatáskörű szervek is beavatkoztak, mivel a rendeletek nem határozták meg egyértelműen "a mezőgazdasági ipari üzem" fogalmát. A Zala Vármegyei Földbirtokrendező Tanács egyes határozatai gyakran egymásnak is ellentmondtak, juttatottaktól földet, illetve házhelyet vettek vissza.

2. Igazolható-e, hogy gazdasági szükségszerűség volt a földosztás? A vizsgálat során ezt a szakirodalomban is gyakran emlegetett tézist nem sikerült igazolni. Ezzel szemben tény, hogy a Festeticsek szőlő- és borgazdasága tönkrement, az uradalom kezelésében lévő üzemek termelése erősen visszaesett és Zala vármegye termelési biztosa 1945 végén azt jelentette, hogy a földek nagyobb részét még nem szántották fel, a földhöz jutottak komoly

nehézségekkel küszködnek és jelentős a vetőmaghiány.

3. A földosztás társadalmi hatását vizsgálva kimutatható, hogy nem jutott minden volt gazdasági cselédnek föld, a többiek jóformán megélhetés nélkül maradtak. A cselédség az uradalom által részükre vetett gabonajárandóságukhoz sem juthatott hozzá, az a juttatottakat illette meg. A földhöz jutottak gyakran nem rendelkeztek megfelelő vonóerővel, mezőgazdasági felszereléssel, a gépállomáson lévő traktorok használatát pedig nem tudták megfizetni. Azok, akik iparosként dolgoztak az uradalomnak földet nem kaphattak, helyzetük válságossá vált.

4. A politikai tényezők vizsgálata igazolta, hogy a Magyar Kommunista Pártnak nem csupán kezdeményező, hanem irányító szerepe volt a földosztásban. A keszthelyi földosztás már lezajlott mire a Független Kisgazdapárt is bekapcsolódott a Nemzeti Bizottság, a képviselőtestület vagy az elöljáróság munkájába.

5. A helyi tényezők hatását vizsgálva a vármegye többi településéhez képest a földosztás rendezettebben, szabályosabban folyt le, ami talán annak is köszönhető, hogy a keszthelyi mezőgazdasági főiskola, a Georgikon tanára volt a földosztó bizottság elnöke. Tóth János egyetemi magántanár fellépésének köszönhető, hogy a római castrum területét végül nem vették igénybe a házhelykiosztás során.

Szűts I. Gergely: Falu, vállalat és politika. Két Veszprém megyei magánvállalat helyzete 1944–1945-ben. Az 1945. évi történéseket illetően a magyar gazdasággal kapcsolatban a háborús károkat, az újjáépítést és a jóvátételt szokás leggyakrabban hangsúlyozni. Arról azonban alig esik szó, hogy a gazdaság egyes ágazatainak szereplői, jelen esetben a vidéki magánvállalatok ezekben a hónapokban milyen helyzetben voltak. Az előadás két Veszprém megyei vállalat történetén keresztül mutatja be, hogy a front, a szovjet csapatok megjelenése milyen következményekkel járt. Valamint kitér arra is, hogy az újjászerveződő állam hogyan igyekezett kontrollálni ezeknek a magánvállalatoknak az autonóm működését. Mindezek a következő években véghezvitt államosítások első lépéseiként is értelmezhetőek.

Withné Diera Bernadett: „Le kell csapolnunk a mocsarat”. Igazolási eljárások Vác városában 1945-ben. A váci igazoló bizottságon belüli történések feltárása, illetve az igazoló bizottság által hozott döntések vizsgálata többféle tanulsággal szolgált. Az átmeneti idők ügyintézésére jellemző, hogy sok olyan résztvevője volt a folyamatoknak, akik nem rendelkeztek kellő tudással és tapasztalattal, így sokkal könnyebben hoztak hibás döntéseket. Napjainkból visszanezve nem lehet vagy nehéz megállapítani, hogy ezek szándékosak vagy tudatlanságból adódóak voltak-e. Szintén az általános bizonytalanság és a háborús idők következményei hozhatták felszínre és juttatták pozícióba azokat, akiknek valamilyen takargatnivalója volt, hiszen nehezen lehetett ellenőrizni egy-egy személy múltját, és mindennél fontosabb volt a közigazgatás és egyáltalán a háború utáni új élet megindítása.

Földváryné Kiss Réka „Szorításban. Református helyzetértékelés 1945-ben” c. előadásában azokat a dilemmákat mutatta be, amelyekre a szovjet csapatok ellenőrizte Magyarországon kellett a református egyház lelkeszeinek és püspökeinek választ találniuk. A vonatkozó források elemzésén túl, Kiss Réka előadásában hangsúlyos elem volt a kommunikációs formák bemutatása is. Utóbbi azért különös jelentőségű, mert a szovjetek jelenlétét és a kommunisták térnyerését kényszerűen tudomásul vevő nyilvános és félnyilvános egyházi állásfoglalások mögött magánlevelekben, rögtön a front átvonulása után – különösen, ha azok személyes ismeretség igénybe vételével jutottak el a címzetthez – reális helyzetértékelést és kritikus hangot találunk a szovjetizálás konfliktusairól. Ugyanakkor Ravasz László püspök a háború utáni első, 1945. novemberi jelentésében határozottan figyelmeztet a diktatúra veszélyére, amikor így fogalmaz: „...sokszor az a benyomásunk, mintha a jobboldali

fasizmust baloldali fasizmus váltotta volna fel, s szívszorogva figyeljük, hogy az ellenkező végletekbe szédületesen kilengő inga mikor tér nyugalmi állapotba.”

Kunt Gergely: Asszony a fronton és a menekülttáborban 1944–1945-ben. Az előadás egy rendkívüli történeti forráson, egy női naplón keresztül vizsgálja azokat a szexuális traumákat, amelyeket annak szerzője, Bodó Róza a különféle nemzetiségű férfiaktól – magyaroktól, szovjetektől, amerikaiaktól, románoktól – elszenvedett az Erdélyből való menekülésétől kezdve egészen a Németországban lévő amerikai D. P. Camp-ig. A szovjet katonáktól többször elszenvedett nemi erőszakról alkotott narratíváiban olyan módon szelektált a borzalmas tapasztalat emlékei között, hogy annak szörnyűségét ne részletezze, ehelyett fedőemlékeket írt, és a tettesekkel kapcsolatban utólag pozitívként láttatható emlékeket sorolt fel. A koedukált menekülttáborban általános volt a magányos nők védelmi és gazdasági alapú szexualitás kihasználása, amelynek részeként kénytelenek voltak „udvarlót”, „testőrt” elfogadni, de ezek a kapcsolatok is szexuális célzatúak voltak.

Sáfár Gyula: A tradicionális tisztviselői réteg megrostálása Gyulán 1945-ben. Az előadás az önkormányzati tisztviselők igazolási bizottságok által történő „átvilágítását” mutatta be, amely hivatalosan azt vizsgálta, hogy milyen politikai magatartást tanúsítottak a közalkalmazottak az előző hatalmi rendszerben. Az igazolási eljárások vizsgálata alapján megállapítható, hogy Gyulán a tisztviselők esetében több elmarasztaló határozat született, mint az ország nyugati részében, ez összefüggésben van azzal, hogy Gyuláról viszonylag sok tisztviselő menekült el a szovjet bevonulás elől. Az a tisztviselő, akinek az igazolása ügyében valamilyen elmarasztaló határozat született, az nagy eséllyel B-listára is került. Az önkormányzati tisztviselők igazolásának mérlege azt mutatja, hogy az igazoló eljárások bizonytalanságban tartották az érintett tisztviselőket, majd az MKP érdekeinek megfelelően pedig indokot szolgáltatottak menesztésükre. Az igazolási eljárások követeztében elkezdődött a régi tisztviselők lecserélése, ezzel a polgári közigazgatás kereteinek bontása, bomlása is megindult.

Nagy Károly Zsolt: „Szolgálat és nem vezérség”. A református egyházi terminológia átalakulása 1945 után. Az előadás azt vázolta, hogy miképpen változott meg a „szolgálat” fogalmának értelmezése a Református Egyházban az 1950-es években, s hogyan lett a magát prófétai szerepben értelmező egyházból társutas. Elsősorban azokra a teológiai motívumokra mutatott rá, melyek a második világháború végétől ennek az átértelmezésnek a folyamatát előkészítették. Az előadó hipotézise szerint e koncepciók akkor arra szolgáltak, hogy segítségükkel az egyház különböző szintű vezetői különböző kommunikációs szintereken megpróbálták értelmezni a megváltozott helyzetet, s úgy próbálták megtalálni az egyház helyét a megváltozó világban, hogy közben a közösség identitását is fenn tudják tartani. A vizsgálat fókuszában a Tiszáninneri Református Egyházkerület Sárospatakon megjelent lapjai állnak, s az előadó ezekben mint lokális kommunikációs szinterekben kereste az országos szintű diskurzusok lenyomatait.

Szilágyi Levente: A diktatúra emlékezete és a múlt feldolgozásának alakzatai a szatmári svábok körében. 1945 januárjában került sor arra az eseményre, mely a szatmári sváb falvak történetében a legnagyobb hatású társadalmi és személyes traumát eredményezte. A német származású felnőtt lakosság Szovjetunióba történő deportálása óriási veszteségeket okozott ezekben a közösségekben is. Az olykor öt-hat évig tartó fogságot sokan nem élték túl. A kényszermunka során átélt megaláztatások, az embertelen körülmények, a túlélésért folytatott harc, a helytállás a lokális történelem legfontosabb elemeivé váltak, ám a kommunista hatalom hallgatásra kényszerítő nyomása a szatmári svábok kommunikatív emlékezetében látszólagos társadalmi amnéziát idézett elő. A lokális múlt társadalmi konstrukciójában

fontosabbá vált a különböző események kiszűrése, mint azok felidézése. A rendszerváltást követően a deportálásokról szóló történetek szinte robbanásszerűen kerültek elő. Olyannyira, hogy az újratermelődő sváb identitás egyik alap alakzatává váltak. A deportált-megemlékezésekkel megindult a történelem háziasításának folyamata.

Szilágyi Zsolt: Egy hajdúnánási család megpróbáltatása. Az előadó azt igyekezett megérteni, megértetni, hogy az egykor, eseményeket átélt tizenéves kisfiú, Csohány János, két emberöltővel később, miért úgy idézte fel, és miért úgy beszélt el a történeteket, ahogyan az végül rögzítésre került. Szilágyi Zsoltot az érdekelte, hogy utólag milyen jelentéssel ruházta fel a vele és családjával 1944 és 1952 között megtörtént eseményeket. Hogyan helyezte magukat az áldozat szerepébe, és hogyan állított édesapjának emléket azzal, hogy alakját elbeszélésében mitizálta. Különösen fontosnak tartotta (a gyászmunka perspektívájából) azoknak a válaszoknak, értelmezéseknek a bemutatását, amiket a családi emlékezet, illetve Csohány János formált utólag a megpróbáltatásokra, amiken keresztülmentek, és amelyekre lényegében a rendszert működtetőktől soha nem kap(hat)tak választ, "hivatalos" magyarázatot.